

Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma

-Karacabey (Mihaliç) Kazası Örneği-

A Study on The Processing Manner and The Economic Results of Charters of Money Waqf in The XIXth. Century in The Ottomans.

Hamza KELEŞ

G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı.

ÖZET

Bu çalışma, para vakıflarının kuruluş ve işleyiş tarzını, tahsisat alanlarını ve iktisadî sonuçlarını, seçilen örnekler çerçevesinde açıklama amacını taşımaktadır.

ABSTRACT

The aim of this study is to explain the processing manner, the appropriation field and the economic results of the money waqfs in the frame of given examples.

Giriş

NAKİT PARA VAKIFLARININ HUKUKÎ MAHİYETİNE BAKIŞ

A. Vakıf Sınıflandırmalarında Para Vakıflarının Yeri

Vakıfları, amaçlarına göre çok değişik açılardan sınıflandırmak mümkündür.

Vakıf kelimesi, yukarıda belirtilen ilk mânâsı dışında mevkuf yani, vakıf akdinin mevzuunu teşkil eden menkûl veya gayr-i menkûl malları ifade etmek için kullanıla gelmiştir; hatta onun yerini almıştır. Bu mânâda, vakıfları iki kısma ayırmak mümkündür. Birincisi; “aynıyla intifâ olunan” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır ki bunlara “Müessesât-ı Hayriye” adı verilmekte olup, mâbedler, medreseler,

mektepler, imâretler, zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, çeşmeler, sebiller ve makbereler bu cümledendir.¹

İkinci kısım vakıflar doğrudan doğruya değil de geliri ile intifâ olunan vakıflardır. Hastane, cami, ve mektep gibi hayır müesseselerinin masraflarını karşılamak üzere vâkıflar tarafından bunlar için gelir kaynağı teşkil edecek menkûl ve gayr-i menkûl mallar tahsis edilir. Bu mallar işletilir ve elde edilen gelirler hayır müesseselerine veya doğrudan doğruya fakirlere verilir. Bunları, işletilerek elde edilecek hayır müesseselerine veya cihetine şart edilen vakıf mallar diye târif etmek daha yerinde olacaktır. Aslında bunlara, “müstegillât-ı vakfiyye” yani vakıf işletmeleri demek gerekir. Zira “müstegillât” gelir getiren vakıf işletmeleri anlamındadır. Bunun bağ, bahçe ve han gibi akar veya nakit para ve gedik gibi menkûl mal olması önemli değildir. Ancak Osmanlı uygulamasında bu tâbir yerine “musakkafat ve müstegillât-ı vakfiye” tabiri kullanılmakta ve vakıf işletmeleri iki ayrı grupta mütalaa edilmektedir.²

Burada sözü edilen müstegillât kelimesini biraz daha açmak istiyoruz. Kendi aynıyle değil kiralama veya diğer suretle hasıl olacak gelirinden, yani hâsılât zevâidinden intifâ olunmak üzere tesis olunan vakıflardır. Meselâ bir mektebe, bir dükkân veya nukûd vakfetmek gibi. Bu durumda inşa edilen dükkân icar edilerek nukûd ise istirbâh olunarak hasıl olacak kira, gelir veya nukûddan sağlanacak ribh, o mektebin levazımına sarf edilmek üzere vakf edilmiş demektir. Bu gibi vakıflara akar olsun, menkûl olsun “Müstegalle” denilir. Bu kelimenin çoğulu müstegallât’dır.³

Burada sunduğumuz bilgilerden de anlaşılacağı üzere tedkik ettiğimiz para vakıfları, geliriyle intifâ olunan yani müstegallât adı verilen vakıflar grubuna girmektedir.

¹ Bahaeddin Yediöldüz, “Vakıf”, İ.A. C. XIII, İstanbul 1982, s. 156. Bunlardan bazıları icareteynli vakıflar, mukâtaah vakıflar, tahsisat kabilinden (irsâdî) vakıflardır. Başka bir ayrımda da âmm vakıfları, evlatlık vakıflar olarak sınıflandırılmıştır. Kendilerinden yararlanma açısından da aynıyla intifa olunan vakıflar, geliri ile intifa olunan vakıflar ve avâz vakıfları gibi ayrımlar görülmektedir. Ö.Lütfî Barkan ve Enver Meriçli, Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri’nde şöyle bir sıralamaya gitmişlerdir: Sultan ve vezir vakıfları, evlatlık vakıflar, zaviye vakıflar ve faizle işletilmek üzere vakfedilmiş olan paralar.

² Ahmet Akgündüz. **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. İstanbul 1996, s.284-285

³ Nafiz Öztürk, **Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmu’l-Evkâf)** Ankara 1995, s. 158.

B. Nakit Para Vakıflarının Hukukî Mahiyeti

Fıkıh kitaplarında küçük bir fikhî mesele olarak ele alınan nakit para vakfı meselesi, Osmanlı Devleti'nde tatbikatta önem kazanması, nakit para vakfının cevazı konusunda Osmanlı hukukçuları ve şeyhülislamlarının uzun süre münâkaşa etmeleri, vakıf paraların işletilmesi yollarından biri olan “muâmele-i şer’iyye” usulünün İslam’ın yasak ettiği “faiz” konusuyla yakından ilgili olması vb. sebeplerden, vakıf hukukunun en önemli mevzularından biri olmuştur.⁴

Gerçekten de fıkıh kitaplarında “kendisini yok etmeyince menfaati hâsıl olmayan altın, gümüş ve yiyecek-içecek maddelerinin âmme-i ulemâya göre vakfı caiz değildir.” Burada altın gümüşten murâd dinarlardır. Ziyet eşyası değildir. “Dirhemleri, ölçülen şeyleri vakfetmek caiz olmaz” gibi kaideler bulunmaktadır.⁵

Bunun yanında “bir kimsenin nakit veya mekilât gibi bir malını bilâhare mislini almak üzere bir şahsa vermesine karz veya ikrâz denir”. “Bir ödünç mukabilinde alınan nemâyâ “ribh” (faiz) denilir. Faizsiz olarak verilen borça da “karz-ı hasen” denilmektedir.⁶

Taşınır malların vakfedilmesine cevaz veren kişi İmam Muhammed b. Hasan Al Şeybani’dir.⁷ Ebu Hanefî’nin öğrencileri olan İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e göre menkûl malların vakfı kayıtsız şartsız gayr-i menkule tâbî olarak caizdir. Osmanlı tatbikatında nakit para vakfedenlerin çoğunluğu, paralarını bir akara tâbî olarak vakfederler ve vakıfnameyi birlikte düzenlerlerdi.⁸

Ebû Yusuf’un vakıf mevzuunda müsbet ve çok esnek davranmasının sebebini onun sadece bir hukukçu değil, aynı zamanda ilk defa kadiü’l-kudât unvanı ile resmi kadı oluşunda aramak gerekir. Ebû Yusuf günlük hayatın içinde olması sebebiyle vazifesi icabı, daha çok ictimâî gerçekleri görme ve sezme imkanını bulmuş, diğer taraftan

⁴ Akgündüz, 1996, s. 216.

⁵ Ansiklopedik İslam Fıkhı, **Fetevâ-yı Hindiyîye**. C. IV, Terc. Mustafa Efe, Yay. Haz. İsmail Karakaya, Ankara, s. 515.

⁶ Fetava-yı Hindiyîye, s. 515.

⁷ Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Riba-Faiz Konusu Para Vakfları ve Bankacılık”, **VD**. C IX, Ankara 1971, s. 47.

⁸ Akgündüz, 1996, s. 218.

kanun yaparken hem hükümet politikası ile devrin iktisâdî ve içtimâî şartlarını, hem de dini prensipleri göz önüne almak mecburiyetinde kalmıştır.⁹

Ebu Hanife'nin eski öğrencisi olan İmam-ı Züfer'in nakit paraların vakfının kayıtsız şartsız caiz olduğuna dair fetvası öğrencisi Muhammed b. Abdullah el-Ensâri tarafından nakledilmektedir. Hatta bu fetvada vakfedilen paraların nasıl işletileceğine dair usûller de belirtmektedir.¹⁰

Muteber hukuk kitaplarının hepsi teamül haline gelen menkul vakfının caiz olduğunu İmam Muhammed'den nakletmektedirler. İmam Muhammed bunu ifade ederken “insanların örf ve âdet haline getirdiği şey” demektedir.¹¹ “Şey” tabiri belli menkullere münhasır değildir. Sonradan Hanefî hukukçular hayvan ve elbise vakfını, İmam Muhammed zikretmemesine rağmen “şey” tabirinin içine sokmuşlar ve caiz görmüşlerdir. Nakit para konusunda ise, teamül olursa caiz olur demişlerdir. Nakit paranın da menkul kelimesinin içine girdiğinden şüphe yoktur. Ancak vakfi teamül edilen menkuller, “intifa ile aynı bâkî kalan” menkullerdir denirse, nakit para da “mislinin bekası aynı bekası hükmündedir” şeklindeki meşhur kaide işletilecektir.¹²

C. Osmanlılar Devrinde Para Vakıflarının Meşruiyeti ve Yaygınlığı

Osmanlılar döneminde ulema, kazaskerler ve şeyhülislamlardan bir kısmı nakit para vakıflarının caiz olmadığını savunurken, yine bu tabakalardan bazıları yukarıda sıralanan hukukî durumların bazılarını istinaden nakit para vakıflarının caiz olduğunu söylemişler ve bu konuda da görüşlerini açıklayan eserler meydana getirmişlerdir. Bu cümleden olarak Kanuni devrinin ünlü şahıslarından Ebussuud Efendi ve sûfi, fakih ve

⁹ Yediyıldız, 1982, s. 156.

¹⁰ Akgündüz, 1996, s. 218.

¹¹ Nasî Aslan, “Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler”, *Dini Araştırmalar*, C. I, S. 2, Ankara 1998, s. 98.

¹² Akgündüz, 1996, s. 219. Ebu Muhammed'in bu görüşüne dayanılarak sonradan da bu konuda bazı fetvalar verilmiştir. Bunlar şöyle örneklenebilir: “Dirhemleri, ölçülen şeyleri vakfetmek caiz değildir.” Ancak, “örf olan yerlerde bunları da vakfetmek caizdir”, diyenler de vardır. Bu kişiler tarafından bu gibi şeylerin vakfedilmesinin caiz olduğu hususunda fetva verilmiştir. Bkz. Fetava-yı Hindiyeye, s. 515, “Meşru suretle istirbah olunarak gallesi bir cihete sarf edilmek üzere tahsis edilmiş nukudun vakf edilmesi sahihtir. Bkz. Ö.Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, İstanbul, s.322, Bir kimse diğer bir kimseye istirbah kasdı ile onu onbir buçuktan (%15) borç verip yıl sonunda ribhî borçludan almaya kaadir olur mu? El-cevap olur. Bkz. Çağatay, 1971, s. 46, Bir kimse mütevellisi olduğu vakıf paradan muamele-i şer'iyeye ile bir kadına onu onbir buçuktan (%15) borç verse, müddeti sonunda ribhî kadından almaya muktedir olur mu? El-cevap olur. Bkz. Çağatay, 1971, s. 50.

alim olan Sofyalı Bali Efendi, nakit para vakfının caiz olduğu üzerinde ısrarla durmuşlardır, fakat 1528'de şeyhülislam olan Çivicizade ve kendisiyle aynı görüşü savunan İmam Birgivi ise nakit para vakfının caiz olmadığını ve vakıf edilmesinin şer'-i şerife uymadığını ileri sürmüşlerdir.¹³

Nakit paraların vakfedilmesi tartışmalarına son noktayı koyan kişi Ebussuud Efendi olmuştur. Ebussuud'un kanaati ise nakit para vakfının örfen caiz olan menkuller arasına sokulması ve İmam Muhammed'in prensibinden hareket edilerek meselenin halledilmesidir.¹⁴ Nakit paranın vakfedilmesi konusunda Ebussuud'un görüşü ağır basmış ve Kanuni devrinde daha önce yasaklanmış olan para vakıfları kanunlaşarak toplumda yayılmıştır.¹⁵

İlk imamlar, menkul vakfını yasakladıkları halde, -hepsi de Hanefî mezhebi mensubu olan- İmam Züfer ve Muhammed Şeybani'nin fikirlerine istinad eden Osmanlı hukukçularına göre, menkuller ve "... istirbah olunarak ribhü vücut-ı birre sarfedilmek üzere emval-i nakdiyye" yani elde edilecek geliri kamu yararına ve hayır cihetine harcanacak olan nakit paralar, bu âdetin mevcut olduğu şehirlerde, vakıf edilebiliyordu. Osmanlı Devleti'nde tarım âletleri ve gedikler gibi gayr-i menkullere bağlı menkuller kadar altın ve gümüş de geniş bir biçimde ve tartışmasız olarak vakıf akdine konu yapılabiliyordu. Zira bunların Osmanlı ülkesinde vakıf haline dönüştürülmesi âdet idi.¹⁶

Öte yandan, "Almenah'ta diyar-ı Rum'da (Anadolu'da) dirhem ve dinarın yani akçanın vakfî âdetinin halk arasında alış-veriş işlerinde kullanıldığı, bütün taşınır mallar vakfının sahih ve müteber olduğuna dair mevcut fetvâya yani fakihlerin genel oylarına dayanmış bulunan ve Ebû Muhammed tarafından konan kâide dahilinde olduğu zikr ve beyan edilmiştir. Binaenaleyh dirhem ve dinar vakfının sıhhat ve meşruiyeti için Ensârî'nin rivayeti vechile yalnız İmam Züfer'in hükmüne dayanmağa lüzum yoktur¹⁷ kaydına nazaran Osmanlılarda uygulanan para vakıflarının önceden beri diğer İslâm ülkelerinde bilindiği anlaşılmaktadır.

¹³ Aslan, 1998, s. 95-97.

¹⁴ Akgündüz, 1996, s. 219.

¹⁵ Aslan, 1998, s. 97.

¹⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", **VD. C. XVIII.** Ankara 1984, s. 14.

¹⁷ Çağatay, 1971, s.50.

Görülüyor ki para vakfı konusunda aleyhdeki görüşlere rağmen uygulamada, fetvalarda, şer'iyeye mahkemesi kararlarında ve Osmanlı hukukçularının eserlerinde lehdeki görüşler tercih edilegelmiştir. Para vakfı konusunda önceleri daha çok Rumeli bölgelerine münhasır uygulamaların başta Anadolu olmak üzere devleti şamil köklü bir kanunlaştırmaya gidilmesi Kanuni döneminde olmuştur. Bilindiği üzere müftü tarafından verilen fetva kadıyı bağlamaz. Ancak, fetvaya emr-i 'âlî (ferman-ı hümayun) ittiran etmişse, o artık uyulması zorunlu bir kanun haline gelmiştir. Para vakfıyla ilgili kanunda da bu yol izlenmiş, Ebusuud Efendinin bu konudaki irâde-i seniyye iktirân eden fetvası ile iş kanunlaşmıştır.¹⁸

Osmanlı Devleti vakıf paralara ilk müdâhalesini para vakfını câiz gören ferman ile yapmıştır. Daha sonra vakıf paralarla ilgili kâr hadlerini belirleyen ferman ve hükümler çıkartılmıştır. Kurulan vakıf idarî teşkilatları ise her çeşit vakıflar gibi para vakıflarına da sıkı bir şekilde nezaret etmişlerdir.¹⁹

Muhtelif narh kanunları incelendiğinde -savaş ve darlık zamanları müstesna eski yıllardan bu tarafa gelindikçe faiz hadlerinin düşürüldüğü görülmektedir. Meselâ 1609 tarihli narh kanununda kâr haddi yüzde onbeş olarak belirlenmiştir. 1680 tarihli narh kanunun da bu oran yüzde ona, 1303/1887 tarihli murâbaha nizamnâmesiyle de yüzde dokuza indirilmiştir.²⁰

OSMANLILAR DEVRİNDE PARA VAKIFLARININ İŞLEYİŞ TARZI

Vakıfların nev'i itibari ile mâlî bünyelerinin de farklı olduğu görülmektedir ki bunların başında para vakıfları gelmektedir. Vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi neticesi elde edilecek gelir, vakfın gayesi için harcanmaktadır. Vakfedilen gayr-i menkûl ve para hiçbir suretle azalmamak şartı ile gelirlerinden vakfın gayesinin gerçekleştirilmesinin şartı, vakfın mâlî durumunun azalmasını önleyici bir tedbir olarak görülmektedir.²¹

Bu durumda vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi ve gelir getirmesi nasıl olacaktır.

¹⁸ Aslan, 1998, s.102.

¹⁹ Akgündüz, 1996, s. 230.

²⁰ Çağatay, 1971, s.51.

²¹ Bayram Şibil, "Vakfın Mâlî Bünyesi ve Kaynakları", II. Vakıf Haftası (Konuşmalar-Tebliğler, 1984), Ankara 1985, s. 111-112.

Kaynaklardan vakıf paraların vakfedildiği yere üç şekilde tahsis edilebildiği anlaşılmaktadır. Bunlar: müdârebe şirketi kurarak elde edilen kârın tasadduk edilmesi; ikincisi, fakirlere ve tahsis edilen kimselere ticaret sermayesi olarak verilmesi yani kredi olarak kullanılması, üçüncüsü ise, Osmanlı tatbikatında “muâmele-i şer’iyye” denilen usûlle gelir sağlanarak (istirbah edilerek elde edilen kâr) elde edilen kâr ve gelirin fakirlere dağıtılmasıdır.²²

Osmanlı para vakıflarında en fazla uygulama alanı bulun nakit paranın işletiliş tarzı, üçüncü olarak saydığımız muâmele-i şer’iyye usûlüdür.

A. Muâmele-i Şer’iyye ve Hukûkî Uygulanış Şekilleri

Muâmele-i şer’iyye denilen vakıf paraları işletme usûlünün hukûkî dayanağı İslâm hukukunda “Bey’ul-îne diye bilinen bir satım akdi çeşididir.”²³

Vakıf paraların muâmele-i şer’iyye ile işletilebilmesi daha doğrusu borca verilerek belli miktarda kâr sağlanması için belirtilen bey’ül-îne denilen hukûkî şekil şöyledir.

1) Bey’ül-îne

Bir kimse bir şahsa meselâ bir sene müddetle bin kuruş ikrâz ve rıbh ilzâmı maksadıyla, yüz kuruşluk bir kitabını da o şahsa bir sene veresiye olmak üzere iki yüz kuruşa satsa bey’i sahih olur. Bâ dehu o şahıs bu zeyde hibe ve teslim, zeyd de mukriz olan kimseye hibe ve teslim etse bu hibe de sahih olur. Artık müstakriz bu hibeden dolayı kendisine evvelce ilzâm edilen ikiyüz kuruşu vermekten imtinâ edemez. Mamafih bu muamelede âmmeye göre kerahatten hâli görülemez. Bir kimse bir şahsa meselâ; bin kuruş nakden ikrâz edüp yüz kuruşluk bir malını da ona üçyüz kuruşa satsa o da bu malı yüz kuruşa Zeyd’e satsa Zeyd’de yine yüz kuruşa o kimseye satsa bu satışlar sahih olur. Çünkü bunlar bir bey’ ve şira’ mahiyetindedir. Bu maksatta olan bey’e “Bey’i-îne” denir. Bu suretle müstakrize ikiyüz kuruş rıbh ilzâm edilmiş olur. Mamafih bu muamelede kerahatten hâli değildir. Hatta bazı zevâta göre haramdır. Bir riba meselesidir.²⁴

Fakat bu muameleler İmam Ebû Yusuf’a göre câizdir ve bunlar emr-ii hayra hizmet için yapıldığı ve ayrıca bir bey’ ve şira’ mahiyetinde bulunduğu cihetle memduhtur.

²² Akgündüz, 1996, s. 223

²³ Akgündüz, 1996, s. 225.

²⁴ Bilmen, C. 6 s. 100.

Ribâdan kurtulmak için bir mahlas-i şer'îdir. Bunlar nef'î câlib bir ikrâz muamelesi değil, belki menfaati celbeden birer bey' meselesidir. Akitler başka başka mahiyetleri haiz olduğundan bir akdin meşrû olmamasından diğerinin de meşrû olamaması iktiza etmez. Vakıta karz-ı hasen, yani mukrize ait menfaatten ârî rızâ-yı ilâhiye müstenid bir karz muamelesi pek müstahsendir.²⁵

İşte iktisâdî zaruretlere ve halk arasında örf ve adetlerinde baskısı ile ve hayır yollarını kapamamak gayesi ile bey'ül-ine diye bilinen bu mu'amele, Osmanlı hukukçuları tarafından yukarıda zikredilen şekilde vakıf paraların işletilmesi için bir usûl olarak ittihaz edilmiş ve Ebussuud'dan önce de diğer hukukçular tarafından "şer'-i şerîfe" uygun hale getirilen şekli kabul ve tatbik edildiği için adına da "muâmele-i şer'iyeye" denilmiştir.²⁶

Bu vakıf paralarının nemâlandırılması, vakfın diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi bizzat vakıf kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlere bağlıydı. Bu hususta her vakıf kurucusu vakfiyesinde aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamakta idiler. Bu formül şöyle idi: "Rehn-i kâvî ve kefil-i melî yahut ikisinden biriyle onu onbir buçuk hesabı ile mu'âmele-i şer'iyeye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene 'alâ vechi'l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna". Bu cümle basit olarak vakıf haline getirilmiş nakit paraların yüzde onbeşlik bir oranla faize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına gelmektedir. Fakat riba ya da faiz terimleri kullanılmak istenilmediğinden başka bir ifade tarzı tercih edilmiştir. Zira İslâm'ın ribâyı yasaklamış olduğu bilinmektedir.²⁷

Bahaeddin Yediyıldız, nakit para vakıflarının muamele-i şer'iyeye yoluyla işletilmesini faiz olarak varsaymakta ya da adlandırmakta, fakat bunun yanında bu tür muamelelerin Osmanlı Devleti'nde çok yaygın olarak kullanıldığını da şöyle belirtmektedir.

"Her ne olursa olsun, bur şer'î hileler sayesinde Osmanlı Devleti, yüzde onbeş geçmeyen bir faiz haddini kânûnî telâkkî etmişti ve mahkemelerin bu türlü mu'amelelerle meşgûl olmasını kabul ediyordu. Netice itibarı ile, vesikalarımızın da isbat ettiği gibi, yüzlerce kişi oldukça kabarık meblağları vakıf haline getirmişlerdir. Böylece binlerce kişi de düşük faizle bu vakıf nakitlerinden istifade etmek imkânına kavuşmuşlardı. Nakit para olarak daha başlangıçta vakıf edilmiş bu sermaye diğer vakıf

²⁵ Bilmen, C.6. s. 101.

²⁶ Akgündüz, 1996, s. 227.

²⁷ Yediyıldız, 1984, s. 23.

gayr-i menkûllerinin kiralanmasından hâsıl olan meblâğların mu'amele-i şer'iyye yoluyla gelir getirecek şekilde kullanılmalarını hükme bağlamışlardır.²⁸

Barkan da nakit paralardan muamele-i şeri'yye yoluyla elde edilen %10-15'lik bir geliri, her ne kadar çeşitli yollarla İslâm hukukuna uydurulsa da faiz olarak nitelendirmiş, ama o da bu uygulamanın geçerliliğini ve yaygınlığını belirtmiştir.

İslâm hukukçularını faiz hakkındaki kanaatleri, türlü tefsirlere müsait ihtilaflar arz etmekle beraber; Türkiye'de devlet %10-15'i geçmeyen bir faiz hakkını meşrû telâkki ederek mahkemelerin bu nevî borçlanma mukavelelerini resmen tescil ve ona göre muamele yapmalarını kabul etmiş bulunuyordu. Bu hususta dikkate şayan diğer bir cihette bir çok vakıflarda hayır işine tahsisi edilen gelir kaynağının bazen münhasıran faiz ile işletilecek paralardan teşekkül etmiş olmasıdır. Bu suretle ekserisi kendi nâmlarının hayırla yâd edilmesi ve ruhlarının selameti için devamlı olarak yapılmasını arzu ettikleri dînî âyinlerin masraflarının bıraktıkları paraların faiziyle ödenmesinde hiçbir mahzur görmemişlerdir.²⁹

Neşet Çağatay ise, vakıf paraların işletilmesiyle elde edilen %15'lik gelirin Kuran'da belirtilen faiz kavramının içine girmediğini bunun meşrû bir gelir olduğunu belirtirmiş, yılda %20'yi geçmeyen faizin, Arapçada, "menfaa" "faide" "nemâ" "faiz" "rıbh" Orduca ve Farsçada "sud" Türkçede ise "gelir" "kazanç" kelimeleri ile ifade edildiğini söylemiş ancak kendisi de bu fazlalık gelir için faiz tâbirini kullanmış bunu başka bir kelimeyle ifâde etmemiştir.³⁰

Diğer taraftan sultan ve büyük vezirlere ait vakıflardan ayrı olarak kaydedilmekte olan ve halk arasında yetişmiş kimseler tarafından kurulmuş olan "âmme" vakıflarında bilhassa 16. asrın ikinci yarısından itibaren eski tip han, hamam, ev, bağ ve bahçe gibi gayr-i menkûllerin tahsisi yerine daha ziyade nakit para bırakılmış olması dikkat çekmektedir.³¹

²⁸ Yediyıldız, 1984, s. 24

²⁹ Ö. Lütfi Barkan, "Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)" **BELGELER, Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, C.III. S. 5, Ankara 1996, s. 34.

³⁰ Çağatay, 1971, s.34

³¹ Barkan, 1996, s. 34.

XVIII. asır Türk vakıflarının toplam gelirlerinin yaklaşık %32'sinin vakfedilmiş nakit paralardan geldiği belirtilmiştir. Vakfiyeleri incelenen 330 vakıftan 94'ünün yani %28'inin gelir kaynaklarının ya sadece nakit paralardan veya nakit parayla birlikte diğer bazı gayr-i menkûllerden ibaret olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu nakit paraların 42.120,220 akçe gibi dönemine göre önemli bir yekün tuttuğunu belirtmek gerekir.

Zaman durmamıştır, dolayısıyla diğer vakıf akarlarının olduğu gibi, nakit para vakfı da Osmanlı Devleti tarihi boyunca gitgide yayılmaktan geri kalmamıştır.³²

Vakıf paraların “muamele-i şer’iyye” veya “hile-i şer’iyye” yoluyla istirbaha verilmesi, İslam tarihi boyunca zaman zaman hukukçular arasında sert münakaşalara sebep olmasına rağmen, ekonomik, sosyal ve siyasi zaruretler yüzünden, yaygın bir şekilde uygulanmasına ve yukarıda bahsedilen usulle işletilmesine devam edilmiştir. Para vakıflarının ihtiyacı olanları, daha yüksek faiz hadleriyle tefecilik yapanların elinden kurtarma ve onlara uygun şartlarla kredi sağlama gayesine yönelik olduğu söylenebilir.³³

Barkan; nakit para vakfının ve belirli bir karla işletilmesinin yaygın bir usul oluşunu, incelediği Bursa bölgesine ait şer’iyye sicillerinde şöyle görmüş ve açıklamıştır: “Kanaatimizce bu hal bize Bursa şehriyle civarı köylerinde bir kısım zenginlerin elinde mühim miktarda nakit paranın toplanmış olduğunu gösterdiği gibi, işlettirildiği takdirde, bu paraların %10-15 gibi zamanına göre çok ucuz bir faizle her zaman sağlam garantili müşteriler bulunmasının mümkün olacağını da isbat etmektedir. Zamanın anlayışına göre böyle düşük bir faiz haddiyle halka kredi temini işinin her türlü gayr-i meşruluk şaibesinden uzak ve umumiyetle vakıf tesislerinin hayır gayeleri ile telifi tamamı ile mümkün bir davranış olduğunu gösteren bu misaller, bize aynı zamanda faizle borç para alma itiyat ve ihtiyaçlarının bu devir için yaygın bir şekil almış olduğunu da isbat etmektedir.”³⁴

VAKFİYELERDE İNCELENEN PARA VAKIFLARI VE ÖZELLİKLERİ

19. yüzyıla ait para vakıflarının, hukukî ve nazarî yönlerinden ziyade, uygulamadaki şekillerini görebilmek amacıyla vakfiyelerden de faydalanılması gerekli görülmüştür. Bu amaçla para vakıflarının çokluğu ile dikkati çeken, çoğunluğu 19. yüzyıla ait olan

³² Yediyıldız, 1984, s. 14.

³³ Yediyıldız, 1982, s.159.

³⁴ Barkan, 1996, s. 36.

Karacabey (Mihaliç) kazası ve köylerine ait vakfiyeler, önceki bölümlerde anlatılan yönleriyle değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirme yukarıda belirtilen kaza dahilindeki 37 adet vakfiyeyi kapsamaktadır. İncelenen bu 37 adet vakfiyenin konu ile ilgili en önemli özelliği, iki vakıf haricindeki tüm vakıfların sadece nakit para vakfi olmasıdır. Bu özellik de para vakıflarının işleyiş tarzının, tahsisat alanlarının açıklanmasında büyük kolaylık sağlamıştır. Tetkik edilen vakfiyelerin ekonomik ve sosyal sonuçlarının daha iyi çözümlenebilmesi için bu vakfiyeler hakkında çeşitli bilgiler verilmesi uygun görülmüştür.

İncelenen vakfiyelerin hemen hepsinin uzunluğu bir-iki nüshayı geçmemektedir. Bu vakfiyelerden beşi Karacabey (Mihaliç) kazasına, geriye kalan otuz tanesi ise kazanın köylerine aittir.

Vakıf kurucuları açısından bu vakfiyeleri değerlendirdiğimizde vâkıflarla ilgili şu bilgiler ortaya çıkmıştır.

Vakfiyelerde, vâkıfın tanınmasını sağlayan isimler, unvanlar ve özellikle de baba adları ile birlikte verilmiştir. Örnek olarak şu isimleri zikretmek mümkündür: Mollaoğlu Hacı Halil Ağa b. Ahmed, Hacı Mehmed Efendi bin Süleyman, Sipahioğlu Hacı Ahmed Ağa bin Halil, Elhac Osman bin Üzeyir, Hoca Hacı Hafız Mehmed Ali bin Hişam, Çerkez Hacı Ahmed Ağa, Rusçuk kazası muhacirlerinden Hüseyin oğlu Ali Ağa, Mihaliç kazası Kaymakamı İzzetli Ahmed Vacid Bey bin İbrahim.

Bu verilere göre vakfiyelerde vâkıfın tanınmasını sağlayan, toplumsal statüsünü, mesleğini belirten bir hayli kabarık unvan litarütürüne sahibiz. Bu bilgiler ışığında, vâkıflarımızdan ikisi hanım, biri kaza kaymakamı, biri bir paşanın ser-katibidir. Bunların dışındaki vâkıfların ise reaya oldukları düşünülmektedir.

Vakfiyelerde vakfedildiği belirtilen paraların nicelik, nitelik ve vasıfları şöyledir.

Vakfedilen paraların bir çoğu kuruluş üzerinden vakfedilmiştir. Fakat kuruluştan farklı olarak tedâvülde olan diğer para çeşitleri ile de vakıf yapıldığına rastlanmıştır. Bunlar 330 adet tam yüzlük mecîdî altın, yüz adet 100'lük mecîdî altın ve 10 adet lîrâ-yı

Osmani³⁵, dir. Burada da karşımıza çıktığı üzere nakit para vakıflarında aynı tarihlerde ya da farklı tarihlerde birbirlerinden değişik tür ve kıymette paralarla vakıf yapıldığı görülmektedir. Bu paraların alım satım güçlerinin tam olarak belirlenmesi yani değerlerinin tesbit edilmesi bize vakıfların iktisâdî-ictimâî ilişkilerini çözmemizde önem arz etmektedir.

Araştırdığımız bu dönem ve bölgede kurulan para vakıflarında toplam olarak ne kadar para vakfedilmiştir ve bu paraların ortalama vakfedilme miktarları ne kadardır? Bu yöndeki araştırmamızda şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Tablo 1: Para Vakıflarında Vakfedilen Paralar ve Miktarları

0-500 Kuruş	501-999 Kuruş	1000 Kuruş	1500-1999 Kuruş	2000 Kuruş
225	8000	1000	1400	2000
		1000	1500	2000
		1000	1500	2000
		1000	1500	2000
		1000	1500	
		1000	1500	
		1000	1500	
		1000	1500	
		1000	1500	
		1000	1800	
		1000		
		1000		
		1000		
			Toplam	40.750
				50.000
			Yekün:	90.750
Lira-yı Osmani: 10; Mecidi Altın: 100; Mecidi Altın: 330				

³⁵ Osmânî; II. Sultan Osman zamanında basılan gümüş paranın adıdır. Bkz. M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul 1993, s. 736.

Tabloda da görüldüğü üzere sayıca az olmakla birlikte meblağ olarak kuruş üzerinde 90.750 kuruş 430 mecîdî altın ve 10 lirâ-yı Osmânî gibi yüksek bir miktarda para vakfedilmiştir. Vâkfedilmiştir. Vâkıfların çoğunluğu, onbeş kişisi 1000'er kuruş vakfedilmişler onu ise 1500 kuruş nakit vakfetmişlerdir. Hayırseverlerin bu nakit para vakıflarını nerelere vakfettiği konusu bizim için önemli bir konudur. Çünkü arsa, ev, dükkan, vakıflarında vakıflar yarı-ailevi veya ailevi vakıf halinde kurulabilmekte bu kızları hatta onların çocukları faydalanabilmektedir. Para vakıflarında ise böyle bir durum söz konusu olmamakta vakıf kendisi ailesi, ahfadı için vakfettiği paraların gelirinden günlük, aylık veya yıllık bir meblağ tahsis etmiş veya vakfın bir görevini (tevliyet-nazır-ı vakıf gibi) kendisine veya ehinden birine şart koşup bu göreve de vakfiyesinde tahsisat ayırmış ise bu durumda vâkıf ve ehli vakıftan yararlanabilmektedirler. Bu meseleyi vakfiyelerden vereceğimiz örneklerle açıklayalım:

Çelebi Mehmed'in kızı olan Sultan Selçuk Hatun hicri 888'de düzenlediği vakfiyesinde vakıflarını belirttikten sonra kendi ehline bazı tahsisatlar meşrut kılmıştır. “Mezbûre Vâkife, kendisinden doğan kadri yüce seyyide Hadice Hatun bint-i İbrahim Bey İbn-i İsfendiyar Bey'e kayd-ı hayatla mezkûr galleden her gün onbeş dirhem verilmesini Hatice'nin vefatından sonra Kızı Hundî Hatun bint-i Mahmud Çelebi'ye her sene edilen 500 dirhem verilmesini ve mezkûre galleden Ayşe Hanım namındaki kızına her gün iki dirhem, vefatından sonra bu paranın üredikçe neslen ba'de neslin ve batnen ba'de batnin oğullarına ve oğulları oğullarına verilmesini ve Gülşirin bint-i Abdullah'a hergün birbuçuk dirhem verilmesine ve ölünceye kadar bu paranın ondan kesilmemesini şart kıldı.”³⁶

19. yüzyıla ait incelenen vakfiyelerde vakıf sahiplerinin vakıflarının tevliyet görevlerine bazı tahsisatlar ayırdıklarına ve genelde vakfın tevliyet görevine de önce kendilerini, kendilerinden sonra da oğullarının en uygun ve en reşit olanını, onlardan sonra akrabalarının en uygun olanını bunlarında vefatından sonra köy ahalisinin tevliyete uygun gördüğü bir kişinin seçilmesini şart koşmuşlardır.³⁷

³⁶ Sultan Selçuk Hatun Vakfiyesi VGMA. Defter No. 608 s. 384 .

³⁷ “Vakf-ı mezburumun sandığını idare eden katip efendiye senevi yüzenli kuruş verile ve senevi üçyüz kuruş dahi tevliyet vazifesi ola.” “... Vakfı mezburunun tevliyeti vazife-i mersumesi ile hayatta oldukça nefsim ve vefatımdan sonra oğlum Hazır-ı Müşarun İleyh Muhyittin Paşaya ve badehu anın evladının ve evladı evladı evladının batnen bade batnin zükûr ve inasının ekber ve erşedine ve badel inkiraz benim ebnaım ve ebna-ı ebnaım batnen bade batnin ekber ve aslah ve erşedine meşruta ola.”. Fatma şerife hanım Binti Mehmed Ağa Vakfı.VGMA. Defter No. 593, s. 182, sıra 176.

Yukarıda da görüldüğü üzere para vakıflarından da vâkıf, aile efradı çocukları ve akrabaları çeşitli uygulama ve yöntemlerle kendilerine gelir temin etmekte kurulan vakıftan faydalanmaktadırlar. Bizim değerlendirdiğimiz vakfiyelerden çok azı böyle aileye bir gelir getirir tarzdadır. Bu uygulamanın 19. yüzyıl için geçerlilik durumu ve oranını elimizdeki bilgilerle tesbit etmek imkansızdır. Bu konuyu ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalar ortaya koyacaktır. Biz burada sadece 19. yüzyılda böyle bir vakıf uygulamasının da görüldüğünü belirtiyoruz.

Tevliyet konusunda ise; vakfiyelerde şöyle kayıtlar karşımıza çıkmaktadır. İncelenen vakıflardan 18'inin tevliyet görevi hayatta oldukça vâkıfların kendilerine, sonra da oğullarının ve akrabalarının en uygun olanına verilmiştir. Geriye kalan 19 vakfın tevliyet görevi ise ya mütevelliyeye ya da yörede bulunan başka bir şahsa verilmiştir. Bu noktadan hareketle 19. Yüzyıldaki para vakıflarının tevliyet görevinin her iki gruba da tevcih edilmesinin yaygın bir uygulama olduğunu düşünürüz.

Şimdi konunun asıl meselesi olan, vakfedilen bu paraların nasıl işletildiğini, gelir elde edildiğini, vakfiyelerdeki uygulamalardan açıklamaya çalışılmıştır.

Daha önce, Osmanlılarda vakıf paraların en yaygın işletilme usulünün “muamele-i şer’iyye” denilen usul olduğunu belirtilmişti. 19. yüzyılda vakfiyelerde “muamele-i şer’iyye” usulü kastedilerek onun yerine şu tabirler kullanılmıştır. “Şer’-î kaide usulüne göre”, “‘ala vechi’l-halal ve usul-i mer’iyye üzere”, “kaide-i şer’iyye ve usul-i mer’iyye”, “onu onbir buçuk üzerinden istirbaha verilerek”, “nehc-i şer’î üzere ahire edane ve irbah olunarak”.

İncelenen tüm bu para vakıflarında, paranın onu onbir buçuk denilen ve %15’e tekabül eden bir gelire başkasına borç olarak verildiği görülmüştür. Demek ki, önceki dönemlerin çoğunda olduğu gibi, bu dönemde de paraların, yüksek bir oranda değil de %15’lik bir karla başkalarına borç verilmesi yaygındı. Kâr hadlerinin kanun ve nizamnamelerle düşürülerek belirlenmesinin yanında 19. yüzyılda incelenen yöredeki vakıfların tamamında kâr haddinin %15 olarak belirlenmesi dikkat çekicidir. Zira 1680’de kâr haddi olarak %10 belirlenmişti.

Birçok vakfiyede, vakıf paraları bir başkasına para getirmek üzere borca verilirken “rehn-i kavî ve kefil-i melî” şartı aranmış, yani kuvvetli bir rehin veya bir kefilin malı alındıktan sonra o şahsa borç olarak verilmiştir. Bu uygulamadaki temel maksat ise vakıf paralarına bir hâlel gelmemesi, bunlardan elde edilen gelirin sürekli bir halde devam ederek vâkıfın şartlarının yerine getirilmesi olmuştur.

İncelenen belgelerde, vâkıflar paralarını çeşitli müessese ve bunların görevlileri için vakfetmişlerdir. Aşağıda vâkıfların paralarını vakfettikleri hizmet cihetleri belirtilmiştir.

Tablo 2: Vâkıfların Paralarını Vakfettiği Cihetler

Cami-i Şerif Vakfı	24
Mescid-i Şerif Vakfı	13
Tilavet-i Aşr-ı Şerif Vakfı	4
Tilavet-i Hatm-i Şerif Vakfı	3
Dua Vakfı	2
Tilavet-i Mevlid-i Şerif Vakfı	1
Toplam	47

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, incelenen dönemde yaygın olarak cami ve mescid vakıfları görülmüştür. Vâkıflar, bu müesseselerdeki bazı hizmetlerin yürütülmesi için vakfettikleri paraların gelirlerini buralarda çalışan görevlilere tahsis etmişlerdir.

Bazı büyük camilerin çeşitli hizmetlerini yürütebilmesi için çok sayıda kişinin buralarda istihdam edildiği bilinmektedir. Bu görevliler arasında bevab, ferraş, imam, hafız, hatib, aşırhan, müezzin ve kayyım bulunmaktadır.

Vâkıflar kendi vakıflarının büyüklüğüne ve müesseselerinin genişliğine göre sayılan bu görevlilerin her birine ya da bir kısmına çeşitli gelirler ayırmışlardır. Bu uygulamayı Osmanlı Devleti'nin daha önceki dönemlerinde geniş olarak gördüğümüz gibi 19. Yüzyılda yapılan cami ve mescid vakıflarında da görmek mümkündür.³⁸

³⁸ “mezkur Kirmikir karyesi ahalisinin bil-umum bina ve inşa eylediği mescid-i şerife minber vaz'ıyla cami-i şerif kılınması, ba ilam ve ba-mazbata iltica ve niyaz kılınan cami-i şerifin hatibi efendiye yevmiye 30 akçe yevmiye verilip mutasarrıf ola ve fazlasını cami-i şerifin tamiri ve termimine sarf ve vazife verile”. Yine Fatma Şerife Hanımın müceddeden bina ve inşa ettirdiği cami-i şerif için yaptığı vakfından imam ve imamet cihetine mutasarrıf olanlara, senevî 750'şer kuruş, müezzin ve kayyımına senevî 600'er kuruş, camide mukabele usulü ile mukabele okuyan hafız efendiye 100 kuruş, yine camide mevlid-i şerif okuyana 30

Vakfiyelerden, Osmanlı köylerinde yaşayan birçok ahalinin samimi duygularla İslami inanç motiflerini yaşatmaya çalışarak “iki cihanda mesrur olma” gayesini taşıdıkları, bu amaçla hatm-i şerif, mevlid-i şerif, aşr-ı şerif ve dua okutma şartlarını ön planda tuttıkları gözlenmektedir. Zaten vakfın asıl gayesinin Allah’a yakınlık (kurbiyyet) ve amel defterlerinin öldükten sonra kapanmasını istememek olduğu düşünülürse, 19. yüzyıl vakıflarında da bu durumun canlı olarak yaşadığı söylenebilir.

Hatta vâkıfların, camilerde nasıl dua edilmesi gerektiğini bile vakfiyelerinde belirtmeleri dikkat çekici bir husustur. Bunu da bize Mustafa Nuri Paşanın vakfiyesinden aldığımız dua örneği güzel bir şekilde açıklamaktadır. “yine gelirin senevî yüz elli kuruşu da hoca efendilerden ramazanda vaaz ve nasihat için köye gelipte ahaliye vaaz ve nasihat akabinde padişahının şevketinin artması için ve müminlerin ve inananların saadeti için ve vâkıfın hayat nimeti ile nimetlendiği müddetçe iki cihanda saadet ve selameti ve öldükten sonra Allah’ın af ve merhametine mazhar olabilmek için dua edecek hoca efendiye verilecektir.”³⁹

Bu çalışmadan genel olarak şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır: Osmanlılarda vakıf kültürü ve anlayışı ile birlikte nakit para vakıfları da büyük şehirlerden başlayarak, devletin en ücra köşelerine dek yayılmıştır. İncelediğimiz vakıfların bir çoğunun köylere ait olması, şehirlerde idareci sınıf ve devlet erkânı tarafından kurulan büyük vakıfların yanında buralarda da önemli sayıda hayır müesseselerinin meydana getirilmiş olduğunu göstermiştir. Ahâlinin kurduğu vakıflardan bir çoğu köylerde ve kasabalarda elzem olan cami ve mescidler inşa etme, mescid olan yerleri camiye çevirme ve imkanlarının elverdiği ölçüde bu gayeler için nakit para vakfetmek şeklinde kurulmuştur. Bu vakıflar sayesinde küçük yerleşim bölgelerinde dahi sosyal dayanışma ve kaynaşma son derece artmış yeni kurulan köyler kısa zamanda Türk kültür sisteminin içerisinde yerini alabilmiş ve ortak ihtiyaçlarını giderebilmişlerdir.

Bu dönemde vakfedilen paralar “onu onbir buçuk hesabı üzere” veya “usül-i şer’iyye” diye tabir edilen ve% 15 gibi yıllık düşük bira farka tekâbül eden şer’i kanunlara göre düzenlenmiş bir çeşit gelir getirme sistemiyle başkalarına borç verilerek

kuruş, aşırhanlara da 25 kuruş” gibi tevcihatları görüyoruz. Bkz. Fatma Şerife Hatun Vakfiyesi, VGMA, 593/182/176.

³⁹ Devletli Hasan Hüsnü Paşa’nın Ser-katibi Mustafa Nuri Paşa Vakfı, VGMA. Defter no: 591, s. 261, sıra, 198.

değerlendirilmiştir. Elde edilen gelirler, cami ve mescidlerin bakım ve onarımlarının sağlanması için ve bu yapılarda hizmet görenlerin maaşlarının verilmesi gibi yerlere sarf olunmuştur.

Tetkik edilen vakfiyelerde vakfedilen yaklaşık yüz bin kuruştan yıllık 15.000 kuruş gelir elde edilmiş ve bu gelirlerle de mescid ve camilerde, ayrıca vakıf görevlerinde 35'i hatip, 3'ü imam, 1 müezzin, 1 kayyım, 2 hafız ve 4 tevliyet görevine haiz olmak üzere toplam 46 kişi istihdâm edilerek, geçimleri sağlanmıştır. Görüldüğü üzere kurulan vakıflar, bölgelerde sosyal ve hayrî işleri sağlarken topluma da aynı zamanda bir iş ve istihdâm sahası açmıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV VESİKALARI

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) Bulunan Vakfiyeler

- Abdullah Efendizâde Ali Vakfiyesi. VGMA: Defter no:588, s.175.
Salih Ağa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 589, s. 215.
Hancı Ali Ağa bin Haşim Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 589, s. 216.
Hüseyin Ağa bin Hasan Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 592, s. 181.
Mehmed bin Koca Hüseyin Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 586, s. 9.
Ömer bin Mustafa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 589, s. 260.
Mustafa Ağa bin Süleyman Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 589, s. 258.
Kurd Ahmed Ağa bin İbrahim Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 588, s. 85.
Çerkes Hacı Salih bin İsmail Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 590, s. 29.
Mehmed Ağa bin Ahmed Vakfiyesi. VGMA: Defter no:586, s. 232.
Hüseyin bin Ali Ağa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 588, s. 220.
Mihaliç Kazası Kaymakamı İzzetlü Ahmed Vacid Bey bin İbrahim Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 590, s. 8.
Şerif Ağa bin Hüseyin Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 590, s. 263.
Hacı Emine Hanım Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 590, s. 129,
İsmail Efendi bin Mehmed Emin Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 591, s. 78.
Mustafa Nuri Paşa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 591, s. 261.
Musa bin Abdullah Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 591, s. 103.
Kara Mehmed bin Ahmed Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 600, s. 185.
Ramazan Ağa bin Kerim Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 595, s. 134.

- Hacı Mehmed Efendi bin Celil bin İbrahim Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 596, s. 64.
Mustafa Kethüda Damadı Mehmed Ağa bin İsmail Vakfiyesi. VGMA: Defter no:600, s. 3.
- Çerkes Hacı Ahmed Ağa bin Tavzi Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 603, s. 86.
Fatma Şerife Hanım bint-i Mehmed Ağa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 593, s. 182.
Mehmed Ağa bin Halil bin Mustafa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 990, s. 100.
Çerkes Paşmak Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 595, s. 216.
Şerif Ağa bin Mehmed Ağa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 595, s. 189.
Hacı Çakır bin Ali Ağa bin Mehmed bin Abdullah Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 606, s. 30.
- Sipahioğlu Hacı Ahmed bin Halil Ağa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 600, s. 53.
Hacı Mehmed Efendi bin Süleyman ve Küçük Mehmed Ağa bin Hacı Hasan Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 605, s. 45.
Mollaoğlu Hacı Halil Ağa bin Ahmed ve Nasuh Ağa bin Şakir Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 607, s. 21.
- Çerkes Aslan Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 604, s. 97.
Tahir Ağa bin Süleyman Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 607, s.111.
Hacı Rıza Ağa bin Hacı Hasan Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 604, s. 56.
Hoca Hacı Hafız Mehmed Ali bin Hişam Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 606, s. 220.
Yunusoğlu Mehmed Ağa Vakfiyesi. VGMA: Defter no: 606, s. 160.
Sultan Selçuk Hatun Vakfiyesi. VGMA: Defter no:608, s. 384.
Sultan II. Bayezid Han Vakfi. VGMA: Defter no: 458. s. 200.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, İstanbul 1996.
- ANSİKLOPEDİK İSLAM FIKHI, Fetava-yı Hindiyeye, C. IV, Terc. Mustafa Efe, Yay Haz. İsmail Karakaya, Ankara.
- ASLAN, Nasi, "Osmanlı Toplumunda Para Vakıflarının Kurumsallaşmasında Rol Oynayan Faktörler", Dinî Araştırmalar, C. I, S. 2, Ankara 1998.
- BARKAN, Ö. Lütfi-MERİÇLİ, Enver, "Sosyal ve Ekonomik Yönleriyle Vakıflar", Hüdâvendigâr Livası Tahrir Defteri I. Ankara: TTK. Basımevi, 1988.
- BARKAN, Ö. Lütfi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri, 953/1546 Tarihli Tahrir Defteri, İstanbul 1970.
"Faizle İşletilen Paralara Ait Kayıtlar", Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)). Belgeler, Türk Tarihi Belgeleri Dergisi, C. III, S. 5, Ankara 1996.
- BERKİ, A. Himmet, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Eserler, Ankara 1966.
- BİLMEN, Ö. Nasuhi, Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, C. IV-VI, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Riba-Faiz Konusu Para Vakıfları ve Bankacılık", VD. C. IX, Ankara 1971.
- DEMİRCAN, Yasemin, Tahrir ve Evkaf Defterlerine Göre Kayseri Vakıfları, Kayseri 1992.

- DEMİREL, Ömer, “1788-1808 Tarihlerinde Sivas Şer’iyye Sicillerinde Geçen Vakfiyeler”, VD, XX, s.377-385, Ankara 1988.
- KELEŞ, Hamza, H. 1334/M.1915 Tarihli Şeriyye Sicillerine Göre Yozgat Vakıfları, GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1990.
- Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920), GÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1996.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, VD. I, Ankara 1936.
- ÖZTÜRK, Nazif, Elmalı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmü'l-Evkâf), Ankara 1995.
- PAKALIN, M.Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, Ankara 1993.
- ŞİBİL, Bayram, “Vakfın Mâlî Bünyesi ve Kaynakları”, II. Vakıf Haftası (Konuşmalar-Tebliğler 1984), Ankara 1984.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin, “Vakıf”, İA. C. XIII, İstanbul 1982.
- “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, VD. C. XVIII. Ankara 1984.